בולאטה: כמו דג מחוץ למים, או אמנות כתזה חזותית

האמן החזותי הפלסטיני כמאל בולאטה (נ. 1942, ירושלים) עזב את עולמנו זה בשישה באוגוסט, 2019, במקום גלותו בברלין, בגיל 67. הוא הותיר אחריו מורשת אמנותית רבת עוצמה, שהבליטה אותו בשדה הביקורת והיצירה האמנותית בסצינת האמנות הערבית והפלסטינית. ברשימה זו מנסה האמן והמשורר המרוקאי סמיר סלמי להציג דיוקן מקיף של אמן רב-פנים ולחשוף את החוזקות של הפרויקט היצירתי, הביקורתי והמחקרי שלו.

מאמר מאת סמיר סאלמי אפריל 6, 2020

כמאל בולאטה (Boullata ,1942-2019) הוא אמן פלסטיני והיסטוריון של אמנות. הוא נולד בירושלים ולמד באקדמיה לאמנות של רומא ובבית הספר של מוזיאון קורקורן בוושינגטון די. סי. עבודתו נודעה בשימוש שעשה בצבעים ובקווים, ובאופן שבו הצורה והחלל מצטלבים, מה שמעניק להם ממדים של יופי מפואר.

-היכרתי את כמאל בשנות התשעים של המאה הקודמת, כשהצגתי אותו בפני הפקולטה לאמנויות ברבאט, בדיון ספרותי אמנותי שהפגיש אותו עם מוריי שם – המשורר מוחמד בניס (Bennis), האמנים דיאה אל-אזווי (Azzaw-al), עלי סלים (Duvalier) דובליה פרנסואה הצרפתי והמשורר (al-Qasimi) קסימי-אל מוחמד (Salim).1

כמאל משך את תשומת לבי ביכולתו הטכנית והתיאורטית לנתח עבודות קליגרפיה, מיניאטורות ומוזאיקות, וכן בידע שלו ובשליטתו בטכניקות ציור והדפס, עתיקות כחדשות.

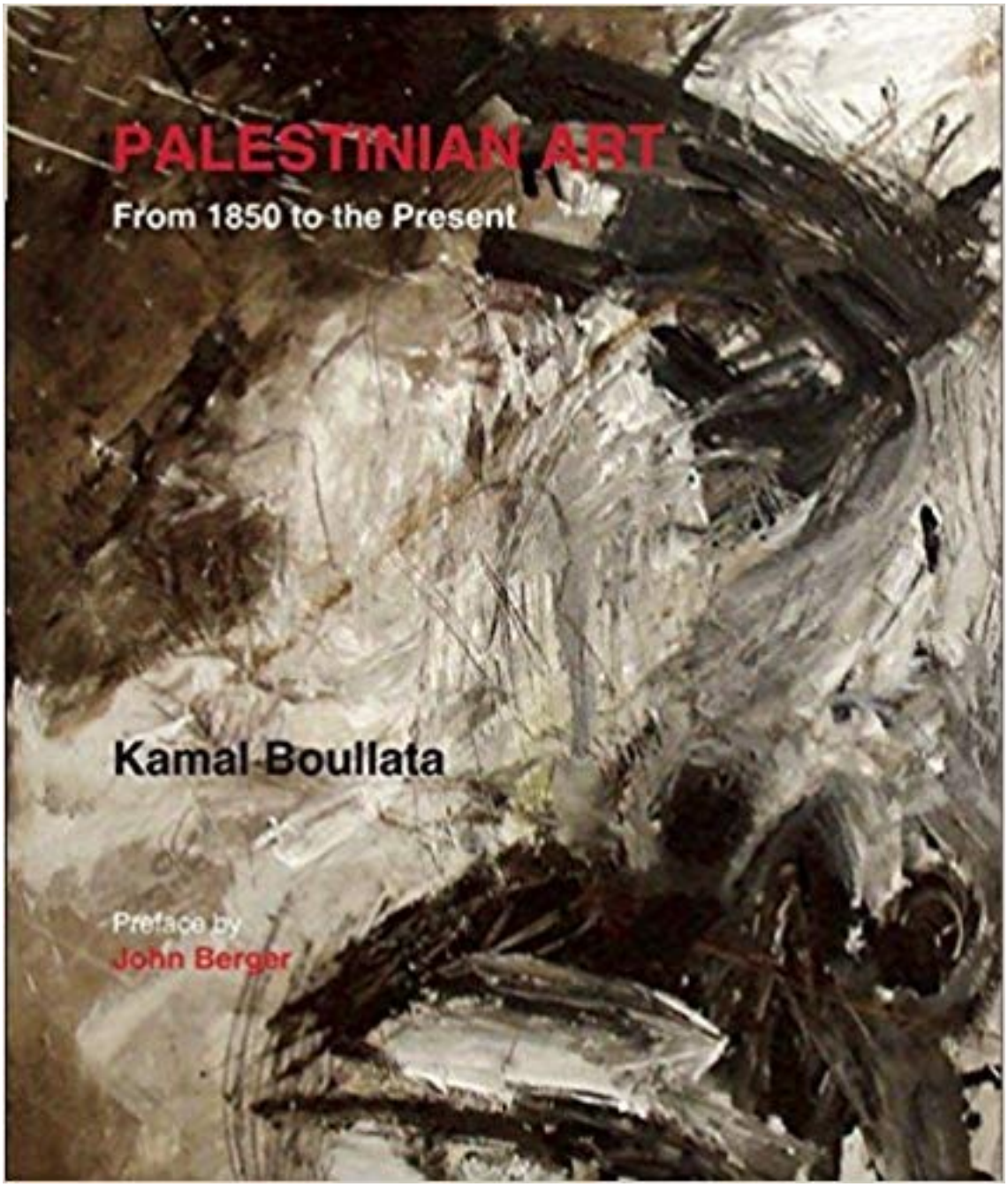
עבודתו משלבת פרקטיקה ותיאוריה ועוטה צורה של תזה חזותית. היא נתמכת על ידי תצפיות אינטלקטואליות, ויש בה מאפיינים ופרטים שבולאטה קלט ברגישותו הרבה. ההרמוניה בין האמן-תיאורטיקן והתיאורטיקן-אמן, שאותה הציג במסגרות שונות של סופרים ואמנים, הייתה הדבר שעניין אותי ביותר כאמן חזותי וכחוקר.

ניגשתי לעבודתו של בולאטה וניסיתי להבין אותה דרך המקורות התרבותיים והטכניים שלה. כל עבודה יכולה להתקיים באופן סימולטני כטלאי, כצבע או כנושא. העצמי יכול להיות מיוצג בעבודה כאשר הוא נרמז או מוצהר ויצירת האמנות הופכת לייצוג של העצמי במישרין או בעקיפין, על שורשיו העמוקים ועלוותו הענפה.

היצירה של בולאטה שואבת מתרבות קודמת להמצאת מונח הממדיות, ועוברת אל תרבויות אחרות ופרספקטיביות אמנותיות ויזואליות שמהוות חזרה אל הזמן ואל שבירת ההיגיון שבממדיות, קרי המעבר מהדיוק אל הצמצום, מהעושר בפרטים אל הדלילות של הקווים והצבעים. זוהי תודעה שבה המעט מסמל הרבה והצמצום מרחיב את המשמעות ומכיל בתוכו את ההיבט הפלורליסטי ואת המורכבות שבתוך הפשטות.

באופן זה, לדעתי, עבודתו של בולאטה משכה תשומת לב בחוגי תרבות ואמנות ערבים ואחרים, והניסויים שלו נתפשו כיצירה באמצעות שינוי פרספקטיבה.2

61e26z67bfL.-SX423-BO1,204,203,200-.jpg

[1]כמאל בולאטה,
אמנות פלסטינית משנת 1850 ועד ימינו, הוצאת אלסאקי, ביירות, 2009

הריבוע של העצמי

מבט שמצייר מסגרת, ואז פורץ מבעד לארבע פינותיה אל עבר אנרגיה פוטנציאלית וחידתית, המסמנת ממדים של פתיחות והתרחבות לאורך זמנים עתיקים וחדשים, מה שיוצר הפשטה ממוקדת של ממדים אלה לצורות משמעותיות ומשיחות מכחול טהורות.

כל הפיתויים מתחילים בעין, ואז ההתבוננות פותחת חלונות ודלתות שמובילים אותה אל התיקוף והביטוי של העצמי. העצמי הוא המיקרוקוסמוס שעוטף את המקרוקוסמוס, כפי שאמר אבן ערבי (Arabi Ibn).3

העצמי – בתנועתו מהראייה אל המושג, בהצטלבות בין השפעות לתוצאות - חושף את ראשוניותו, שהיא מילה נרדפת לייחודיותו, ואת תרומתו לערכי הידע והיצירתיות. אלה ערכים שאנו יכולים להבחין בהם רק דרך התעמקות, ולגלות אותם באמצעות למידה ומחקר.

הריבוע של הסבך

כישורי ההפשטה ויכולת הזיכוך מאפיינים את האמן, שצעד בנתיבים האסתטיים ובטכניקות צמצום הצורות הגיאומטריות של פול סזאן, מהלך שאותו ביססו מאוחר יותר פיקאסו ומאטיס, כאשר יצרו אין-ספור אופנים לייצוג אמנותי, פיגורטיבי או מופשט וכיווצו וערערו את הממדים. דורות של אמני אוונגארד צעדו בנתיבים אלה.

כשרונו של בולאטה והידע שלו השלימו זה את זה, ואיפשרו לו להתיר את רשת הקווים המצטלבים והזוויות של האמנות הגיאומטרית הערבית, ולתפוש את המוקדים המקובעים בעבודתו, שבהם פרט מייצג את המכלול והמשמעויות מרחיקות לכת מעבר לדימוי והמילה. אפשר אולי להבחין בכך באמירה שהוא חוזר עליה בצורות ובהזדמנויות שונות: "אני דומה לציפור שמבחינה בדג בים, צוללת וצדה את הדג, שהוא בו בזמן מזונה של הציפור ואותו חלק מהים שהוא שלה."

הריבוע של הקו

כמאל בולאטה ביצע את עבודותיו במיומנות רבה. לאחר רישום מקדים, שלרוב התחיל בציור קווים ויחסים ובקיפול הריבוע למלבנים או שני משולשים ישרי-זווית, והמשיך בגירוד ומריחה של צבעים באופן מחושב למחצה, או בהנחתם לאורך ולרוחב שטח פני הציור. בחינה ראשונית של המשטחים עליהם עבד מעלה השערה שכמאל בולאטה היה צייר של מרחבים קטנים או בינוניים בגודלם, כפי שעולה מעבודותיו על נייר ועל בד – חלק ניכר מכלל יצירתו - כאשר חווייתו מצטמצמת לגיאומטריה ולמבנה הקווי של העבודה.

בעבודות אלו נראה כי בולאטה מצא את "יחס הזהב"[4]במשטחים הרבועים שלו באמצעות האלכסונים ובשליטה בהצטלבויותיהם האופקיות והאנכיות, כמו גם בקביעת מידותיהם ויחסיהם. דבר זה אפשר לו להגדיר באופן אוטומטי את מוקדי היחסים בתוך שטחים חופפים. עבודה קפדנית זו משלבת בין מומחיות המעצב והאמן, שבה הגיאומטריה של הקו חושפת את סודות המודעות האסתטית המקיפה של אמנות הפרישה המרחבית ואת חקירת מהותן של הצורות, המידות והחללים.

מודעות זו התגבשה במשך שנים של מחקר ולמידה ועשורים של תיאוריה ופרקטיקה. זוהי מודעות שהובילה את האמן לתוצאות מוחשיות וממשיות דרך דמיון יצירתי וחיוני, שניזון מתרבות חזותית עשירה.

הריבוע של האות

הוא יוצר ריבוע בעזרת האות 'ואוו' (و) הזוויתית או 'אליף' המוארכת (أ) - בקו זורם, מהודק, ממושמע, מבסיס האות אל בסיס הריבוע, סימנים שאינם מתייחסים רק למדידת השטח הגיאומטרי - ומחפש נקודות של התגבשות או התרה. בין קווי משמעות אלה נפתח מה שלפני או אחרי כל דימוי. אברהם, למשל, כאשר "הקים את יסודות הבית" (אל-בקרה 127). הריבוע נפתח אל מסורת אנדלוסית-מרוקאית שקידשה צורה זו כבסיס להכנת ספרים ומיניאטורות, כמו גם מקדשים וממגורות. הריבוע הוא בית מגורים וגם מבצר, מקור לברכה ומקלט מכל רשע.

ואכן, בעבודתו של כמאל בולאטה הריבוע משקף עולם מיוחד שנפתח אל משמעויות של ריבוי ושפע. הציור הוא למעשה תכליתו של האמן וביטוי לשאלות הבוערות של קיומו, וכן הקשר עם חושיו ויכולותיו האמנותיות והטכניות.

כתם הצבע

גלגל הצבעים של האמן מסתובב לו, ועוצר בנקודות מפתח לסקאלת הצבעים שלו (sfumato), השינוי ההדרגתי מצבעי יסוד לגוונים מורכבים. צבעים טהורים, רוויים בחום ובאור: כחול שאפשר להיטמע בו, צהוב זוהר, אדום להבה...

זוהי זהות חזותית של אמן נודד הנע בין מערב למזרח, אמן שאור השמש שלו טובע בצל הגלות והעקירה. מכאן נובעים גם התפארת והזיו של הפאלטה שלו – פשטות מורכבת ועומק של אור שמציף את פני השטח בזוהר ובשלווה.

אכן, פסיפסים ביזנטיים וערביים נוכחים ברקע כבחירות ראשוניות,[5]אך אלה בחירות שהאמן צמצם וחידד והן התפתחו מתוך ניסיון ולאורך הזמן. התנסות המתבססת על ידע, על פרקטיקה אמפירית ועל זמן שמתחדש ומשתנה; היא פתוחה

למהפכות אמתיות בשדות הרישום, הגיאומטריה, ההדפס והצבע. מצבעים אורגניים וטבעיים - בדומה למוזאיקות ולמיניאטורות העתיקות – ועד לצבעים סינתטיים ודיגיטליים.

זוהי מומחיות מתמשכת, מקיפה ומוערכת, של אמן המעצב צורות וצבעים דרך מוטיבים חזותיים שמופיעים בספרים, מגזינים, ועיצובי אתרים בטכניקה תלת ממדית או דו ממדית עם הדגשות פיזיות או וירטואליות.

חלון היכולות

כמאל בולאטה זכה בצדק למעמד כמומחה המקדיש את עצמו לצורות ולצבעים, וכאחד מהאמנים הערבים-פלסטינים הבולטים ביותר - אמן שביכולתו להציג אמנות כתזה חזותית, שמבטאת את שפת האמנות באמצעות ההיגיון של האמנות, מדברת אל העולם בשפת הידע, הניסיון והמודרניות, וחושפת סודות של תרבות ששורשיה נטועים עמוק בזמן "מההתחלה ועד הסוף".

עבודותיו של כמאל בולאטה והעולמות החבויים והאינטימיים שלו, הקווים שלו, הציורים שמהווים את הדופק של חייו המוחשיים והנראים... הבזק של תרבות מפוארת וזוהרת, ולהבה בוהקת של זהות נחושה, גאה וחופשית.

1. דיון שערכתי בפקולטה לספרות ברבאט בשנת 1994, שהתנהל במקביל לתערוכה שכותרתה "אודות מוחמד בניס" במרכז לתרבות צרפת (Centre Cultural French). המשתתפים בדיון היו האמנים כמאל בולאטה מפלסטין, דיאה אל-אזווי מעירק, עלי סלים מאלג'יר ומוחמד אל-קסימי ממרוקו, והמשוררים מוחמד בניס ממרוקו ופרנסואה דובליה מצרפת. זה האחרון חיבר את הטקסט המקדים למפגש פואטי ואמנותי זה, ביחד עם האינטלקטואל המרוקאי עבדלכביר חטיבי (Khatibi).
2. מה שמציין את הפרויקט האמנותי-יצירתי והאמנותי-תיאורטי של כמאל בולאטה הוא יכולתו לחדש ולפתח כל הזמן, בהתאם לארכאולוגית הידע שמייחדת אותו ומחדדת את תודעתו כאמן, ושמייצגת את הסגוליות והבהירות של התזה החזותית שלו, המחברת פרקטיקה ביקורתית-תיאורטית והכשרה אמנותית-ניסיונית כדי לעצב עבודות אמנות שהן רלוונטיות לעומקה של הזהות הפלסטינית שלו ולאדמה הפלסטינית הגנובה (העורך).
3. Muhyiddin Ibn Arabi, *Al-Futuhat al-Makkiyyah* (Dar al-Fikr: Beirut), vol. 2, p. 473.
4. "יחס הזהב", או "היחס האלוהי", הוא החלוקה המספקת ביותר של קו לשני חלקים בלתי שווים.
5. בהקדמה לקטלוג התערוכה של בולאטה, "טבור האדמה", בדארת אל-פונון (עמאן, 1998), כתב עבדלכביר ח'טיבי: "מאחורי תשוקתו לגיאומטריה ניצבת מסורת רישומי האיקונות שציינה את תחילת הכשרתו האמנותית. מסורת זו השתמרה בהמשכיות מרשימה בין התקופה הביזנטית והתרבות הערבית-אסלאמית. בולאטה לא רק חוקר מסורת כפולה זו, אלא גם ממסגר אותה מחדש, כאמן, באסתטיקה שלו עצמו."

Source URL: https://www.tohumagazine.com/he/article/%D7%91%D7%95%D7%9C%D7%90%D7%98%D7%94-%D7%9B%D7%9E%D7%95-%D7%93%D7%92-%D7%9E%D7%97%D7%95%D7%A5-%D7%9C%D7%9E%D7%99%D7%9D-%D7%90%D7%95-%D7%90%D7%9E%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%9B%D7%AA%D7%96%D7%94-%D7%97%D7%96%D7%95%D7%AA%D7%99%D7%AA

Links
[1] https://tohumagazine.com/sites/default/files/61e26z67bfL.-SX423-BO1%2C204%2C203%2C200-.jpg